

Η ΕΝΔΥΣΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Ιωάννης Πετρόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Ο πρόσφατος θόρυβος σχετικά με τις ασφικτικές ενδυματολογικές προδιαγραφές του καθεστώτος των Ταλιμπάν δείχνει πόσο επίκαιρο είναι το θέμα του παρόντος αφιερώματος. Όντως, όπως σημειώνει ο Κώστας Μαντάς, ο γυναικείος κεφαλόδεσμος είναι ένα φαινόμενο –για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του ιστορικού F. Braudel– «μακράς διάρκειας» στον ανατολικό μεσογειακό κόσμο. Την

ιστορία του ενδυματικού αυτού συστατικού μπορούμε να παρακολουθήσουμε στην Ασσυρία τουλάχιστον από τον 8ο αιώνα π.Χ., στην αρχαία Ελλάδα και το Ισραήλ και αργότερα, κάτω από τη σύνθετη επίδραση της αστικής ρωμαϊκής αιδημοσύνης και της παυλειανής ηθικής, στη βυζαντινή κοινωνία. Στην τελευταία μάλιστα ο κεφαλόδεσμος συχνά κατέληγε να περικαλύπτει σχεδόν ολόκληρο το πρόσωπο της γυναίκας, ακόμη και της αυτοκράτειρας. Κατά τον Μαντά η εξήγηση θα πρέπει να αναζητηθεί στην πατριαρχική ιδεολογία, η οποία επέβαλλε τον περιορισμό της γυναικείας συμμετοχής στην κοινωνία της εποχής.

Αν ο υποχρεωτικός κεφαλόδεσμος είναι χαρακτηριστικό μιας συντηρητικής, ανδροκεντρικής κοινωνίας, η ίδια η τέχνη του υφαινειν είναι επίσης εξαιρετικά συντηρητική. Η Σοφία Τσουρινάκη παρατηρεί μεταξύ άλλων ότι ο τύπος του αργαλειού πάνω στον οποίο υφάνθηκε τον 8ο-9ο αιώνα μ.Χ. ένας κοπτικός παιδικός χιτώνας χρησιμοποιήθηκε στην Αίγυπτο ήδη από τον 16ο αιώνα π.Χ. Προσκομίζοντας παπυρολογικές μαρτυρίες του 2ου-3ου αιώνα μ.Χ. επιβεβαιώνει, παρεμπιπτόντως, το παράδοξο που επισήμανε αιώνες πριν από τη ρωμαϊοκρατία ο Ηρόδοτος, ότι δηλαδή στην Αίγυπτο υφαιναν (επίσης) οι άνδρες!

Ο περίτεχνος χιτώνας που περιγράφει διεξοδικά η Τσουρινάκη προήλθε κατά πάσα πιθανότητα από ταφή. Η Παρή Καλαμαράς επικεντρώνει την προσοχή της κυρίως στα ενδύματα μιας ανώνυμης γυναίκας που βρέθηκαν το 1955 ανάμεσα σε ένδεκα άλλες ταφές στο ναό της Αγίας Σοφίας στον Μυστρά. Η συγγραφέας συμπεραίνει, με βάση τεχντροπικά γνωρίσματα όπως το δαμασκινό υφασμα του εξωτερικού φορέματος, το βαθύ ντεκολτέ και το εφαρμοστό σχήμα του, ότι, αν εξαιρέσουμε τα βυζαντινά πασούμια, η κομψή κυρία του Μυστρά – που διασώθηκε ακόμη και μια πλεξούδα της – ήταν ντυμένη σύμφωνα με τη δυτική αναγεννησιακή μόδα του 15ου αιώνα. (Κατά πολλούς μελετητές η «μόδα» με τη σημερινή έννοια της δημιουργικής ραπτικής γεννήθηκε στη Δυτική Ευρώπη τον 13ο αιώνα².)

1. Ο τιμωρημένος Έριωτος. Τοιχογραφία από την Οικία του τιμωρημένου Έριωτα στην Πορμηλία. Εθνικό Μουσείο Νάπολης.

αξιοποίησαν το συμβολισμό αυτόν και προσέθεσαν μια άλλη εικονογραφική λεπτομέρεια που διακρίστηκε την υπεροχή της δομινικάνης θεολογίας έναντι της ορθόδοξης.

Σημειώσεις

1. Ηρόδ. 2.35: «Οι γυναίκες πάνε στην αγορά ... ενώ οι άνδρες μένουν στο σπίτι και υφαινούν». (Πρόκειται για μία από τις συνολικά 18 πολιτικές αντιθέσεις μεταξύ Αιγυπτίων και Ελλήνων κατά τον Ηρόδοτο.)

2. Anne Hollander, *Seeing through Clothes*, Berkeley / London, 1975, ανατύπ. 1993, σ. 17.

2. Υφαντό από την Αιγύπτο με απεικόνιση πιθανότατα της Ανοίξης, 4ος - 5ος αι. μ.Χ. Μπυροπαικτικό Μουσείο Τέχνης της Νέας Υόρκης.

3. Η Σομαρείδα. Τμήμα τοιχογραφίας από τον Άγιο Νικόλαο τον Ορφανό στη Θεσσαλονίκη, 1310-1320.

Τόσο τα κείμενα, τα πατερικά και λογοτεχνικά (κοσμικά), όσο και οι εικαστικές τέχνες δείχνουν ότι η επιμελημένη εμφάνιση αυτής της αρχόντισσας δεν ήταν κάτι το μοναδικό. Η Μελίτα Εμμανουήλ αντλεί πληροφορίες από μια πλειάδα πηγών για να τεκμηριώσει τις ποικίλες γυναικείες κομμώσεις και τους πολύμορφους κεφαλόδεσμους. Επειδή όμως ορισμένοι εικονογραφικοί τύποι κόμμωσης ανάγονται σε ελληνορωμαϊκά αγάλματα και τοιχογραφίες, η συγγραφέας εύλογα αμφισβητεί το ότι οι περισσότερες από τις συγκεκριμένες παραστάσεις παρέρχουν μια αντιπροσωπευτική εικόνα των γυναικών στο Βυζάντιο.

Η Ιωάννα Μπίθα, συμπληρώνοντας κατά κάποιο τρόπο την εικόνα της ένδυσης των δύο φύλων, ανατρέπει σε τοιχογραφίες αφιερωτών οι οποίες χρονολογούνται από τον 14ο έως τον 16ο αιώνα και απαντούν σε ναούς της Ρόδου. Εξτάζει ιδιαίτερα την ένδυση των ελλήνων αστών του νησιού που είχαν στενές επαφές με την ελίτ των δυτικών ιπποτών και συμπεραίνει την προτίμηση των ντόπιων ανδρών — με λίγες εξαιρέσεις — για τη βυζαντινή μόδα.

Όπως η Μπίθα και η Καλαμαρά, έτσι και η Mary Lee Coulson, τέλος, επισημαίνει τη διαπολιτισμική — ακόμη και στο χώρο της θεολογίας — ώσμωση που προκάλεσε η επαφή του βυζαντινού κόσμου με τη Δύση. Η ιστορικο-τεχνική της ανάλυση πραγματοποιείται την τοιχογραφία της Οδηγήτριας στην εκκλησία στον Μέρμπακα της Αργολίδας. Οι τοιχογραφίες του ναού χρονολογούνται σε διάφορα στάδια από το τέλος του 13ου αιώνα και έξης. Ορισμένες σημαίνουσες λεπτομέρειες όπως το λεπτό, κοντό πουκάμισο του βρέφους στην παράσταση της Οδηγήτριας έχουν έναν σαφή (ορθόδοξο) θεολογικό συμβολισμό. Όπως δείχνει η Coulson, οι καθολικοί κτήτορες της εκκλησίας αυτής